

FORUM

MÁRSSAL TÁRSALKODÓ MURÁNYI VÉNUS 1664-BEN

„Költ az Stubnyai hév vizben Boldog Asszony havának 27. napján 1664. esztendőben” – indította útnak legnevezetesebb művét Wesselényi Ferenc nádornak és Szécsi Máriának ajánlva Gyöngyösi István. A *Márssal társalkodó Murányi Vénus* még ugyanebben az évben napvilágot is látott Kassán. A mű ilyen tágabb értelemben vett „születésnapja” felett azonban elsiklott az utókor tekintete.¹

Igaz, Arany János figyelmét megragadta a mű kiadásának nevezetes esztendeje, de ezt az összevetést legfeljebb csak megismételni lehetett ezután.

„Azon év, mely Zrínyi Miklós, a „Szigeti Veszedelem” nagy költőjének erőszakos haláláról lőn emlékeztetéssé (1664), egyszersmind oly epikai mű első megjelentének az éve, mely, társaival együtt, sokkal nagyobb népszerűségere való kelendő, mint a nálok hasonlíthatatlanul remekebb Zrínyiász.”²

A történetírók pedig 1664-et egyedül a csataterekre szegzett szemmel tartották számon. Ebben a perspektívában a nádor alakja érdektelennek tűnt. Nem vívott fényes csatákat a törökkel és nem perelt szenvedélyes hangú nyílt levelekben Lipót császárral, mint Zrínyi Miklós. Úgy tűnhetett ebben a

¹ Gyöngyösi István *összes költeményei*. Közzéteszi Badics Ferenc. Bp. 1914–1934. 1. *Márssal társalkodó Murányi Vénus* 124. A továbbiakban a vers megfelelő strófáit innen idézzük.

² Arany János: *Gyöngyösi István*. In: *Arany János Összes prózai Művei*. Franklin kiadó. É. n. 433.

felfogásban, hogy 1664-ben Wesselényi húsz évvel azelőtti önmagával teljesen azonos. Legfeljebb csak megöregedett, de ugyanaz a császárhű, az országos érdekekkel nem sokat gondoló főúr, aki a „murányi kaland” idejében volt s csak a vasvári béke következményei juttatták oda, hogy Lipót császár és magyar király országglását elutasítva nevét adja a nevezetes összeesküvéshez. 1664 elején eszerint Gyöngyösi udvarló, gáláns ajándékként nyújthatta át a nádori házaspárnak elszállt ifjúságuk emlékét, az erdélyi fejedelem I. Rákóczi György hadjárata idején Murány asszonyának házasságot ígérve III. Ferdinánd császár számára a nevezetes várat csellemel elfoglaló füleki kapitány és a várúrnő szerelmének történetét. Érthető hát, hogy a historikusok a *Murányi Vénust* 1644 eseményei alapján közelítették meg, közvetlen történelmi dokumentumként használták, Gyöngyösit Gyöngyösivel bizonyították, az elbeszélte eseményt történelmi hitelességében a költői műből írták le.³

A *Márssal társalkodó Murányi Vénus* körül, talán éppen ezért olyan sok még ma is a homály. Kitűnő irodalomtörténeti elemzések kimutatták, hogy a mű tárgya és tartalma között ellentmondás van, az elbeszélést oda nem illő részletek, betétek szakítják meg minduntalanul, a mű szelleme, írójának politikai érdekelttsége bizonytalan. A *Murányi Vénust* sem Gyöngyösi alkotói pályáján, sem a közönség irodalmi érdeklődésének fejlődésvonalán nem sikerült megnyugtatóan elhelyezni.⁴

Indokolt tehát, hogy a *Márssal társalkodó Murányi Vénust* új történelmi vizsgálatnak vessük alá. A megjelenési idő, 1664

³ Acsády Ignác: *Széchy Mária*. Bp. 1885. 93. –, Badics Ferenc: *Gyöngyösi István élete és költészete*. Bp. 1939. 142–144.

⁴ Agárdi Péter: *Rendiség és esztétikum*. Bp. 1972. összefoglalja a különböző nézeteket: 8–11. – „a marxista irodalomtudomány viszont mind ez ideig mostohán bánt Gyöngyösi életművével, a keletének kevesebbre becsülte” – állapította meg Bán Imre már 1964-ben MIT Szerk: Klaniczay T. Bp. 1964. II. 196.

nyomait keressük meg benne. Így próbáljuk megfejteni, hogy hordozott-e ez a mű történeti helyzeti energiákat, s ha igen, milyen minőségűeket. Az adott történelmi-környezeti körülmények milyen tényezői alakították ki gondolatrendszerét? S végül ez a megkésett kísérlet kell hogy választ keressen arra az ugyancsak nyitott kérdésre, hogy mit mondhatott, milyen politikai elképzeléseket sugározhatott a *Márssal társolkodó Murányi Vérus* 1664-ben Magyarországon.

Pontosan ma sem lehet még tudni, hogy mikor lett Gyöngyösi titkár Wesselényi Ferenc nádor mellett, annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy valamikor 1663 folyamán, koratavasz és nyár vége között foglalta el hivatalát. Ebből az a lényeg, hogy 1663 őszén már bizonyíthatóan egy nagyszabású magyar politikai mozgalom egyik központjában dolgozott. Ezt a mozgalmat 1663 koratavaszán a nádor, az országbíró és a horvát bán – ahogyan ők magukat, mint a királyi Magyarország első három legfőbb főméltóságviselőjét nevezték – „az ország oszlopai” közös megegyezése indította útjára. Wesselényi, Nádasdy és Zrinyi a közös cselekvés érdekében szövetséget is kötöttek egymással, amint maguk többször is megfogalmazták, az ország válságos viszonyai miatt. A válság okát általában három tényezőre vezették vissza: a bomló és a bomlásnak új hódításokkal gátat vetni igyekvő török hatalomra, a magyar társadalom betegségeire és Lipót császár központi kormányának a Habsburg dinasztia és az udvari arisztokrácia érdekeit érvényesítő országlására. A magyar királyságban évek óta anarchia uralkodott, az ország kormányozhatatlanná vált, az államhatalom az országvédelmi és társadalomszervezői feladataira tehetetlennek mutatkozott. A belső viszonyok rendezése a három részre széttört ország mielőbbi egyesítését, korszerű teherelosztást és hadszervezetet kívánt volna, az európai fejlemények pedig azt mutatták, megérett az idő a török európai hatalma ellen támadó nemzetközi koalícióra. Ezzel szemben Várad veszte, az erdélyi kormányválság, a vallási hovatarozandóság ürügye alatt zajló belső társadalmi harcok

azt bizonyították, hogy a Habsburg kormányzat és a magyar rendek még a küszöbön álló török támadást sem tudják vagy már nem is akarják kivédeni. Ebben a helyzetben döntött úgy a három főúr, hogy megszervezik az országos védelmet, feltartóztatják Köprüü Ahmed haderejét, felrázzák, összefogják, közös cselekvésre mozgósítják a magyar társadalmat és megnyerik Európa uralkodóit, hogy a Habsburg császárt is magukkal sodorva az oszmán hatalom elleni támadó háborút indító koalíciót szervezzenek.⁵

E nagyratörő politikai mozgalomnak témánk összefüggésében csak néhány mozzanatát vázolhatjuk. A Wesselényi és Gyöngyösi személyét illető részletekből is csupán a *Murányi Vénus* keletkezésével kapcsolatba hozhatóakra figyelhetünk.

Wesselényi 1663. május 14-én Murányalján kelt levelében megírja Zrínyinek, hogy tisztában van ugyan a vállalkozás minden nehézségével és veszélyével, sőt tudja, hogy „Brutus rosaja helyett (noha azis nehéz ugyan) merges agyarokkal, s döghletes mardosásokkal foghnak halalomra öldökölni”, vállalja feladatát „ez száraz gallyán való rettenetes, s veszedelmes munkamat”. Végül megerősíti adott szavát

„Vettem hát elő egy változtathatatlan szent akaratot; Elsőben megh ismert igaz barátimnak tökéletes kedvét kereső szolgálja maradvagyak; hittel kötelemnek hívseget éltem fottával megh tarczam.”⁶

1663 nyarán a nádor már lázasan dolgozik: tárgyal a vármegyék követeivel, főurakat nyer meg, kölcsönös engedményekre ösztökéli a katolikusokat és protestánsokat, hogy – amint írja – a „tövel-heggyel felfordult országban” a közügy érdekében cselekedhessenek. Sűrű levélváltások bizonyítják,

⁵R. Várkonyi Ágnes: *Törökvidék és magyar külpolitika. Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századból.* Bp. 1978. 175–229.

⁶Wesselényi – Zrínyinek, Murányalja, 1663. május 14. Fogalmazvány. OL E–199 Archivum Familiae Wesselényi (AFW) Fasc: 8. fol: 233.

hogy Nádasdyval, Zrínyivel, Lippay érsekkel közös egyetértésben cselekszik. A Habsburg kormányzat magyar referense, Rottal János titkos tanácsos útján pedig a magyar hadsereg megszervezése érdekében és azért ostromolja az udvart, hogy ütőképes császári katonaságot küldjenek Köprülü feltartóztatására. Országos felkelést hirdet, megszervezi a hadseregellátást és lépéseket tesz, hogy előteremtse az országos haderő anyagi alapjait. Ott van szeptember elején a dunántúli Vatton, ahol már több főúrral és köznemessel találkozik, és Zrínyi Miklós mint az ország katonai főparancsnoka, szemlét tart a magyar hadsereg felett.⁷ Ugyanekkor Wesselényi elküldi Bory Mihályt mint nádori főkövetet Regensburgba János Fülöp mainzi érsekhez, a német fejedelmek francia orientációjú csoportjából alakult Rajnai Szövetség elnökéhez, hogy segítséget kérjen és a törökellenes nemzetközi koalíció megalakulását sürgesse.⁸

Wesselényit a politikust azonban csak az 1663 őszi súlyos viszonyok között ismerhetjük meg. A török gyorsabbnak bizonyult, Érsekújvár megadta magát, s Köprülü hódolásra szólító kiáltványokkal árasztotta el a vármegyéket. Zrínyi mellett a nádor is oroszlánrészt vállalt abban, hogy leszerelje a török propagandát és megfékezze az általános bomlást. Országos kiáltványban szólt a hódolás következményeiről, kapcsolatot teremtett Apafi Mihály erdélyi fejedelemmel, és igyekezett adófizetésre fogni a nemességet. Jól látta, mekkora távolság van a feltett cél és a megvalósítás lehetőségei között, mennyi akadályt állítanak a célratörő országos politika útjába a magyarországi társadalom különböző, provinciális érdekeiket

⁷ A hadimustráról részletes beszámolókat küldött Eszterházy János győri vicekapitány Montecuccolinak, 1663. szeptember 16., 19., 21. és 28-án Bécs, Österreichisches Staatsarchiv [ÖStA] Kriegsarchiv. Alte Feld akten.

⁸ Bory Mihály – Rottalnak, 1663. szeptember 30. Regensburg OL P-507 Nádasdy levéltár (Nlt) A. V. No. 504. – Vortrag. . . Regensburg 1663. október 31. ÖStA, Mainzer Erzkanzlerarchiv [MEA] Reichtagsa. Militaria, Conv. 8 Fasc: 15.

hajszoló csoportocskái, milyen nagy a társadalmi igény és mégis milyen ólomsúlyú, szinte mozdíthatatlan a magyar nemesség. A vatti találkozóról hazatérve a következő levelet küldte Zrínyinek:

„Méltóságos Tekintetes és Nagyságos Gróff Vitéz Horváth Báán, hazánk egyedül Magyar oltalma s reménye, nekem kedves Ur fiam, ajánlom Kegyelmednek fogyhatatlan igaz szolgálatomat. Vizvári táborából ez hónap 10 napján irt Kegyelmed méltóságos levelét mai napon felette betegh és nyomorult ágyban fetreng nyavalyámban merő orien. . . (?) gyanánt nagy consolatiommal vettem. Átkassék az felséges Istennek neve maga Hectori jó hírével s nevével, az ottomány fényeskedő hodnak homályító czorbitásával hozza vidámságra az szegény, csak nem utolsó kétségben esett magyar világot. Az Ur Isten az Kegyelmed nevét égik magasztalván szaporicza naponkint vitéz oktató vezérségét; van már negyed vagy ötöd napja, hogy ezen Kegyelmed vitézi actusa közönségessen, csak nem a czezemő gyermekek szájában is, magha dicsiretes felmagasztalással Isten áldatik, noha itten ezereknek veszedelmérül hirtetik Kegyelmed szép heroicus actussa, kibül mind ollyat ábrázol Geniusom VOX populi VOX DEI. Ha eddigh nem is, migh az levelem Kegyelmedet éri, ottan hamar okos vezérséghe által, bátor szive, fényes, s éles kargya miatt ezer számok fognak halni Kegyelmed lábai előtt az pogánnak.

A továbbiakban arról ír, hogy várja a császári hadsereget, mihelyt megérkeznek, táborukba száll.

„Hová én is, ha mind csak lektikában kell is közikbe vitetnem magamat, conjugálván magunkat, mit fogunk véghezni és czelekedni, Kegyelmedet éjjel nappal mindenekrül genuine informálok.” Végül sajnálja, hogy „némely puhája az magyaroknak hátra vonódott az Kegyelmed vezérséghe alul, méltók az ostorozásra és büntetésre az olyan hazánk haszontalan heréi.”⁹

Wesselényi teljesen tisztában volt a mozgalom jellegével. Törvényesség és törvényenkívüliség beretvaélén kellett egyensúlyozniok. A török feltartóztatására önmaga erejéből termé-

⁹Wesselényi – Zrínyinek, Murány vára, 1663. október 29. Fogalmazvány. OL E–199, AFW Fasc: 8, fol: 137–138/v.

szetszerűen képtelen Habsburg kormányzat miért is tiltotta volna a magyar főméltóságviselők erőfeszítéseit? Katonákat toboroztak, megszervezték a magyar és a császári csapatok élelmezését, adót kívántak a nemességtől, és segítséget kértek a török ellenes európai hatalmaktól. Jó ügyben munkálkodtak. De a Habsburg dinasztia és az udvari arisztokrácia érdeke ily módon veszélyzónába került. A bécsi diplomácia a Portával a status quo fenntartásáról tárgyalt, még Érsekújvár elfoglalása után is kész volt mindenáron békét kötni inkább, mint hogy általános háborúba bonyolódjék a törökkel, mielőtt az önálló magyar politikát folytatókat el nem hárítják az udvari arisztokrácia érdekeit képviselők útjából. Császári szó többször megtiltotta már, hogy a vezető magyar politikusok követeket küldjenek a német fejedelmekhez. XIV. Lajos növekvő befolyása miatt pedig egyenesen a vészharangokat kongatták a dinasztia hívei.¹⁰ Éppen ezért minden eszközzel igyekeztek leszerelni a magyar főméltóságok mozgalmát.

Hivatalából következően a nádor ily módon szemben álló érdekek és remények malomkövei közé került. Közelebb állt a hatvanhoz, mint az ötvenhez, a kor fogalmai szerint már öreg ember volt, köszvény kínozta, és idegzetét súlyosan megviselték az 1650–1660-as évek. Mégis nagy felelősségérzettel áthatva és nem is minden reálpolitikai érzék nélkül politizált. Rendeleteiben, leveleiben, kiáltványaiban mindig nagy reverenciával adózott a császárnak, akkor is, ha tudta, hogy az udvar nyílt tilalma ellen cselekszik.¹¹ Merő alakoskodásból tette volna? Messze esnénk az igazságtól, ha ezt állíthatnánk. Meggyőződése volt, hogy az ország érdekét szolgálja, Lipót császárnak a magyar királyt tisztelte, és Zrínyivel együtt jól tudta,

¹⁰ Várkonyi Á.: *Országgyesítő kísérletek. 1648–1664. Magyarország története* III. köt. Összefoglaló mű. Kézirat.

¹¹ Jellemző, hogy a nemzetközi koalícióról a vármegyéket tájékoztató nádori körlevél fogalmazványába Wesselényi sajátkezűen írta be a Császárnak tiszteletetadó passzusokat. „Ad omnes Comitatus Regni Hungariae” Fogalmazvány. OLE–199. AFW Fasc: 9, fol: 94–95.

hogy a Habsburg birodalom részvétele nélkül nincs törökellenes nemzetközi koalíció, viszont Magyarország jövőjére nézve beláthatatlan következménnyel jár, ha nem államhatalmi szinten vesz részt a török kiűzésében. A dinasztikus politikának hatalmas erőfölkészéről azonban egzisztenciájába vágó tapasztalatok alapján győződhetett meg Wesselényi. Ezek többek között: a császári helyőrség bevitele Kassára, a magyar korona Pozsonyból Bécsbe való átszállításának ügye, s végül a nádor lemondási szándéka, illetve császári leváltása Magyarország kormányzásáról. Át kell tekintenünk ezeket az 1663 januárja és 1664 januárja között lezajló eseményeket, mert bizonyos mértékig kulcsok a *Murányi Vénushoz*.

A Habsburg kormányzat császári őrseget akart bevinni Kassa falai közé, de oly módon, hogy a várossal, s a vármegyékkel egyaránt elkerülje a nyílt összeütközést és Felsőmagyarország katonai megszállását mintegy törvényes módon hajtsa végre. Vagyis a nádor segítségével. Várad veszte után Kassa megerősítése nagyon is indokolt. De érthető a vármegyék és a városok bizalmatlansága is: 1661–1662 után vagyunk, Montecuccolit, aki hadserege élén tétlenül nézte végig Kemény János erdélyi fejedelem pusztulását, császári parancs jogosította fel a királyi Magyarországon katonai teljhatalomra. A császári hadak önkényeskedései miatt kirobbant felsőmagyarországi parasztmozgalom nemzetközi visszhangot keltett, s az udvar nem kockáztathatta meg, hogy újra ezért figyeljen Magyarországra Európa.¹² Az udvar szempontjából nélkülözhetetlennek tűnt, hogy a kassai tervet a nádor hajtsa végre. Wesselényi azonban nem vállalkozott rá. Nincs közvetlen bizonyítékunk, de feltehető, hogy a propagandát már igen fejlett fokon felhasználó Habsburg politika a közvélemény pressziójával is dolgozott. Legalábbis a tervek kiszivárogtak, talán ferdített formában is.

¹²A kérdést *Kemény János fejedelemsége* c. a készülő Erdély története összefoglaló mű számára írott fejezetben fejtettük ki. Kézirat.

Wesselényi leveleiben szinte rögeszmésen bizonygatja mindenkinek, hogy az ellene koholt vádak valótlanok, az ország törvénye ellen nem cselekszik. 1663. május 11-én felháborodottan írja: Azt beszélük, megbízta a császár

„Cassára bevigyem lopva az Német Presidiumot, és hogy azt végben vévén, ugian Németh Generálist tegyenek Cassára, az meli haza árul-tásomért, nekem nagi Summa pinzt ígírték”.

Lelkiállapotára jellemző kifakadása:

„bizony bizony irom lelkek karhozatiaval rongiolnak ezaránt böcsü-temben, és igaz magiarságomban, mert haza szabadsági s kegyelmes kiraliunk Szent hiti sértésével, merem bátran írnom nincsen anni kincs Bécsben, Velencében se Amsterdamban, a kiért én hitemet, hazámot, s tökéletes hazafiúságomat megh sércsem és bánczam, és soha Adomány reménye engem Cassára viendő Praesidium be vivésének nialánksága nem pákostastatott. . .”¹³

Feltehető, hogy ezt taglalja a „moczkosan koholt pasquillus”¹⁴ is, amely Pozsonyban forgott ellene.

A kassai ügy azért fontos, mert kísértetiesen felidézi Murány átjátszását. Wesselényi és Szécsi Mária házassága akkor még nem csodás szerelmi kaland, hanem országos botrány emlékeként élhetett a kortársi köztudatban. Ha nem is idéz-

¹³Wesselényi – Rottalnak, Murány 1663. május 11. Fogalmazvány. OL E–199 AFW Fasc: 8, fol: 235.

¹⁴„Hitesse el magával Kegyelmed, nem ok nélkül erumpáltam, avagi csak magiamat fogahtam emészto bummal, s lehetett volna nekem világosb panaszra való okom e békételenkednem [?]; Terhetetlen erszényemet (ha ram értik) bizony csalatatik akar kiis abban, ezenel az nagy gazdagságh kodussá teszen az köz szolgálatban, ebben az materiában bizony lehetne nyargalló mezóm (ti. írhatna sokat: V. Á.) s megmutat-hatnám méltán, senki keserves könyüe átkával semmit sem bírok, de hagyom abban írásomat, bizok mindeneket Isten szent itéletire; Combináia iol Kegyelemed eszt az írást moczkosan koholt pasquillusal melyet Posenban olvasott felőlem, s megláttja Kegyelmed küssübbét leli annak az moczoknak. . .” Wesselényi Széchenyi György győri püspöknek, Murány 1663. május 21. Fogalmazvány. OL E–199 Fasc: 8, fol: 218.

hetjük itt az egykorú feljegyzéseket, Kraus és Szalárdi soraiból fogalmat alkothatunk róla, hogy mi minden foroghatott Wesselényi és Szécsi Mária egykori viszonyáról közzájón. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a katolikus egyház csak 1645-ben hagyta jóvá a házasságot, hiszen Szécsi Mária megszökött második férjétől, Kun Istvántól, és az evangélikus egyház bontotta fel a házasságot.¹⁵ Elképzelhető, hogy a nádorra a kassai ügy híre hányféle oldalról zúdította a rágalmak özönét. Levelei tanúsítják, hogy 1663 folyamán mindvégig „becsülettertó” hajsza keresztüzében érzi magát.

A korona kivitelének ügye jól jellemzi, hogy az udvari politika a főméltóságok egységét miként igyekezett megbontani. Rottal János 1663 szeptemberében arról tájékoztatta Wesselényit, hogy Zichy István említése szerint több magyar főúr javasolta: a nádor az ország főméltóságviselőivel együtt vigye ki a koronát Pozsonyból Bécsbe. A válasz nemcsak jó politikai vénára vall, hanem segít megfejtetni a *Murányi Vénus* egyik kérdését, azt hogy kihez hű Wesselényi:

„Felette iól és igen diczéretessen chelekette Kegyelmed, hogy az nekem szóló leveleimet felsaggatván, megh olvasni méltóztatott. Gondolkozással nem giőzöm, ki lehetett az az Titok tanács, akiket emleget levelében Zichi István Uram, az kiknek oly tanácsztalan tanács omolhatott ki sajokbol, hofi én az nagiaival (!), hazánk méltatlan magiar Oszlopival kinálkozom a Szent Corona Béczben fel vitelével; bizoni nem kétlem, nemcsak az világh, de még magais Kegielmes Királiunk s Urunk meg sollana érette s méltan is, mert aki hitiben és nemzete árultatásában kapattatik, ugianis mint hihet annak masban akar kiis. Mas az, mint lehetne az én tölem az Oblatio; helies és felette be vett törvenie az hazánkknak: plus juris in alium conferre non potest quam ipse habet; ki adot nekem avagi masnak közülünk akar mellikünknek is arra szabadságot, hofi mi az korona ki vitelével safarkodhassunk. Ille- néke inkább kegielmes királiunknak kiváltképpen nekem, az ki ganeiből

¹⁵ Acsády: i. m. 127. Lippay érsek 1645. március 27-én kelt házasságot elismerő levele. Nagy Iván: *Murányi Vénusról*. Századok 1867. 53–55. l.

véttem fel az méltóságos Ausztriai haztól, hogikegyelmes királiunknak lelkem ellen adgiak tanácsot.”¹⁶

Az udvar válaszul újra a császári hadseregnek Kassára való bevitelét követeli. Erre a nádor súlyos döntésről tudósítja Rottalt: az ország törvényei ellen nem cselekedhet – de nem ez a lényeg – hiszen már többször elmondta. Most viszont kijelenti inkább lemond nádori hivataláról:

„ha kegyelmessen nagy hatalmas atyáskodása által úgy tetczik eő Felségének, kész vagiok mégh az Palatinussági Tisztemben is hasznosabbnak cedalni, iovedelmét munkaiat gyorsab, s segességesb hiveinek eő Felségének engedni, s mivel ez boldoghtalan Palatinussi nevet Ország Gyűléseigh semmi lett uttal, se eő felséghe magán, se az Ország magán se én maganyon vállaimról le nem rázhatom, ottan én visellyem bár nevét de más vigye véghez hasznával együtt, haza jó szolgáltyát”.

Kijelenti, hogy kész akár kolostorba vonulni és ott meghúzni magát, de most Stubnyára készül.¹⁷ Rottal, aki nemcsak a nádorságra pályázott, hanem Murány várára is, sürgősen értesíti az udvart Wesselényi e nem túl politikus elhatározásáról. A Habsburg kormányzat ellenakciója nem is késik. Lipót császár 1664. január 18-án kelt leiratában közli a nádorral, hogy az ország kormányzását a Titkos Tanácsra bízta, a katonai és a politikai ügyeket országos császári biztosok intézik.¹⁸ Wesselényi azonban semmisnek tekinti a királyi parancsot, Stubnyán sem pihen, titkárságán alig győzik a nádori utasítások és levelek formába öntését. Miként Zrínyit sem tudta visszatartani a császári szó: Hohenlohéval, a Rajnai Szövetség időközben Magyarországra érkezett csapatainak parancsnokával együtt 1664. január 20-án megindították a nemzetközi koalícióval tervezett támadó hadjárat nyitányának szánt eszéki had-

¹⁶ Wesselényi – Rottálnak H. n. 1663. szeptember 9. Fogalmazvány OL E–199 Fasc. 7, fol: 117–118.

¹⁷ Wesselényi – Rottálnak, Murány 1663 november 16. Wesselényi sk. aláírásával ellátott részben rejtjeles levél. OL Vég helyi Dezső gyűjteménye P – 507 1899 35. sz.

¹⁸ Lipót császár – Wesselényinek, Régensburg, 1664. január 18 MEA Militaria. Fasc 15, Conv. 8.

járatot.¹⁹ Wesselényi pedig miután Stubnyán fogadta Regensburgból megtért főkövetét, Bory Mihályt, mint Magyarország nádorispánja köszöni meg János Fülöp érsek értesítését arról, hogy Európa hatalmai, nem utolsósorban a francia király felkarolták a török elleni háború ügyét.²⁰ A nádor tehát nem adta fel a harcot, nem adta meg magát. Az önmegőrzésnek itt csak témánk szempontjából legfontosabb mozzanatait ismerethettük.

Az önmegőrzés másik útja a *Márssal társalkodó Murányi Vénus* művészi világába visz. Gyöngyösi minden bizonnyal egyik legjobb tudója lehetett 1663–1664 eseményeinek. Mindenkinél jobban kellett ismernie a nádor kettős arcvonásait, a panaszkodót és a dörgedelmes parancsokat osztót, a tehetetlenül kesergőt és a bátran kockáztatót. A nádori levelek, hivatalos iratok részben az ő keze alól kerültek ki. Aligha hiszem, hogy valaha is létezett hivatal, ahonnan ilyen hangon szólították fel a vármegyéket, hogy adjanak a török ellen gyülekező katonaságnak zabot, húst, gabonát:

„Előttünk is ezennel pitvarunkban lépendő lévén azért az áldott földet s(z)ikasztó és füvet kihozó kikelet, Márs is megindítván mindenfelől haragos bömbölő dobhangjait és szélnek eresztő szép lobogtató zászlóit, hangos trombiták zengését, felette szükségesnek és tanácsosnak ítéltük. . . stb.”²¹

Minden bizonnyal a költő titkár fogalmazókészségét dicséri az a körlevél is, amelyben Wesselényi tudatja a vármegyékkel, hogy Bory Mihály meghozta Regensburgból János Fülöp pecsétes írását, és Európa hatalmai fegyvert fognak a török ellen. Így fejezi ki, hogy elérkezett a törököt kiűző háború ideje:

¹⁹ Zrínyi, János Fülöp és Hohenlohe levelei 1663 december – 1664. január Várkonyi: i. m. 280 skk.

²⁰ János Fülöp Magyarország nádorához, Régenburg, 1664. február 15. MEA Reichtagsa. Fasc. 219 T: 7 No 192.

²¹ Wesselényi a vármegyének, Teplicze, 1664. március 24. Szerémi: *Emlékek Bars vármegye hajdanából*. 176.

„Ugy édes Nemzetünk is valóban megh érzette az Pogány Nemzetnek felfuvalkodott dühösségétül származott sanyargatásit, de ime midőn kegyetlen körmös kézzel megmaradot saryujatis édes hazánknak gyökerestül tépi szagatni akarja vala, az egész köröszténységnek megh egyesülése belincset vet fene kezeire s torkábul nemcsak azt vonzza ki, mellyet ragadmányul ellátatott nyelni, hanem réghi birodalmit is az Isten nevét káromló undok nemzetnek ezennel hivei közé osztja.”^{2 2}

Gyöngyösi vallomásán kívül semmi támpont nincs rá, hogy a *Murányi Vénust* mikor, hogyan, milyen körülmények között írta. Tájékoztatása azonban inkább mintha leplezné mintsem felfedné, az időpontot nem mondja meg. „Alkalmatlan helyen”, „nagyobb részül uton”, „sok értetlen Csöcselék (csecsemők) kiáltásával zajgó szállásokon” többször meg kellett „szakítania” „sokára” „ballaghatott a dolog végére” „uyonnan felvett penná”-val. Mindennek alapján elképzelhető, hogy csak 1663 folyamán jövés-menés, munkálkodás közben, Wesselényit kísérgetve írta.^{2 3} Bizonyos, hogy feszült politikai légkörben, a törvényenkívüliség és nemzetközi nyilvánosság határán táncoló mozgalom zajlása közben, Wesselényi kettős helyzetének szinte a végsőkig feszített pillanatában lépett vele nyilvánosság elé.

A történeti valóság e közegében maga a mese, az elbeszélés, a murányi várfoglalás históriája nagyon is határozott aktuálpolitikai célzatosságot látszik hordozni. Mégpedig nem is egyet. Ne feledjük, 1664 elejére a Habsburg kormányzat belső köreiben már végleg elejtették a nádort, sőt Lipót rendelkezése megfosztotta nádori hatáskörétől. A *Murányi Vénus* viszont tüntetően hordozza fedelén Wesselényi majdnem minden címét és méltóságát, mintha Gyöngyösi gyermeki mítsemsejtéssel számlálná elő „Magyarország palatinusának” Lipót császár kegyelméből adományozott tisztségeit is: [„Arany

^{2 2} Wesselényi – Bars vármegyének Stubnya, 1664. febr. 29. TT 1892. 723–724.

^{2 3} A *Márssal Társalkodó Murányi Vénus* 123.

giapias Vitéznek . . . az Felséges LEOPOLD Római Császár, és Német, Magyar és Cseh-országok Királyának belső Titok Tanácsának; s Komornyikjának és Magyar Országban Helytartójának.”²⁴ Maga az elbeszélte történet pedig mit bizonyít, ha nem mást, mint hogy Wesselényi annak idején fontos szolgálatot tett III. Ferdinánd császárnak. Mintha Gyöngyösi tolla tudatosan fel is nagyítaná ezt. Lapozzuk fel a *Murányi Vénus* idevágó sorait. Mindenki Rákóczi Györgyhöz állott. Alig maradt a királynak más híve akkor, mint Wesselényi. Ő volt az, aki Atlaszként „nagy terhét az egek sullyának / Egyedül tartotta s úgy szolgált Urának”.²⁵ Ferdinánd nem is maradt hálátlan. Gyöngyösi elbeszélése végén buzgalommal sorolja el a császári kegy megnyilvánulásait.

Ebben a hangsúlyozottan császárhű keretben azonban magukat az eseményeket már egészen más fekvésben vázolja fel. Wesselényi szerelemből vette meg a várat, Cupidó nyila sebezte szerelemre. Sőt tulajdonképpen nem is a nádor, hanem Márs, nem is Márs, hanem Vénus, nem is Vénus, hanem Szécsi Mária tevékenykedett. Szinte mulatságos számbavenni, milyen leleményesen bizonygatja Gyöngyösi, hogy a vár átjátszása nem a földi politikum műve. Az Olimpuszon végezték így azt az istenek, a szerelem művelte, a szerelemnek pedig ki tud ellene állni? De ez még nem elegendő: Szécsi Máriát atyjafiai kismizmizték. Annak idején pedig még Wesselényi első felesége, majd pedig egy pásztor megjósolta előre, hogy Wesselényi és Szécsi Mária egymáséi lesznek. Istenek döntése, a hatalmas szerelem megemésztő tüze, végzet és szerencse mind azon munkálkodott, hogy Szécsi Mária és Wesselényi találkozzanak. Közben pedig teljesen elsikkad a vár hovatarthatóságának politikai jelentősége. Mint ahogyan 1664-ben a húsz évvel azelőtt történt dolgoknak a szó konkrét értelmében nem is volt már jelentőségük.

²⁴ Uo.

²⁵ 1/26., 43., 56., 54. vsz.

Láttuk, 1663–1664 magyarjait valóban országos jelentőségű dolgok foglalkoztatták: a megfogyatkozott haza küszöbét égető török, az országegyesítő politika, a nemzetközi koalíció, s az, hogy mindezt a Habsburg kormányzat ellenakciói közben, de a nyílt szakítást mégis elkerülve sikerüljön végbevinni. Ebben a légkörben másként lett fontos szerelmi kalandnak mutatni be egy eredetileg ugyan nem nagyon jelentős, de az adott helyzetben felnagyítottan aktualizálható politikai aktust. Gyöngyösi felmenti Wesselényit 1644 politikai felelőssége alól, hogy megvédje 1663–1664 rágalmaival. Ismernie kellett ezeket. Lehetséges, hogy a nádor maga mentései között van olyan, amelyet egyenesen Gyöngyösi fogalmazott. Felnagyított szóbeszédéről, irigy és nyughatatlan szavakról Echo története ürügyén félreérthetetlen éllel szól a *Murányi Vénus*.²⁶

Már Windisch Éva észrevette, hogy Gyöngyösi a *Porábul megélemedett Phönix* c. művében a megtörtént események között tudatosan szelektálva írt, elsősorban azért, hogy Kemény Jánost felmentse a felelősség alól.²⁷ A *Murányi Vénus*ban a vár egykori átjátszása miatt felróható politikai felelősséget Gyöngyösinek szinte játékos könnyedséggel sikerült levennie Wesselényi válláról.

Gyöngyösi páratlan művészettel húzta ki a murányi história méregfogát: 1663–1664 viszonyai között a kassai ügy híreszteléseire vágott vissza úgy, hogy Wesselényi akkor 1644-ben csak szerelemből, csak felsőbb, természet feletti hatalmak eszközeként játszott szerepet, sőt nem is ő, hanem Szécsi Mária. A politikai eseményt szerelmi történeté, mitológiai játékká emelte át.

Sokan észrevették már, hogy a murányi várfoglalás kicsi kis esemény, s elsikkadt benne az akkori országos érdek. Úgy

²⁶ III/103., 111. vsz.

²⁷ V. Windisch Éva: *Gyöngyösi és a „Porábul megélemedett Phönix”* ItK, 1960. 54.

véljük, ez is volt az író szándéka. Tudatos szándék vagy művészi intuíció segítette a sikert? Ezt ma már nagyon nehéz lenne megmondani. De hogy magában az elbeszélésben páratlan oszcillációt sikerült teremtenie, azt már Horváth János mesteri elemzésben mutatta meg:

„már a tárgyban van valami belső meghasonlottság, felemás jelleg, aminek tisztázására Gyöngyösi nem is nagyon törekszik . . . Csupa felemáság, duplicitás, diszkrepancia, kontraszt: ürügy és voltaképpeni szándék, csodás (költői) elem és valóság – mez és jellem között. . .”
 „Mintha” – költészet: Wesselényi és Mária dolgát mintha Vénus és Márs intéznék; mintha Páris és Helénát látnók bennük: mintha nem anyagi érdek, hanem a szerelem – mintha nem a szerelem, hanem politikai rugók mozgatnák;”²⁸

Gyöngyösi nemcsak a Kemény-eposzban szelektált fölényes tudatossággal a történeti valóság tényei között. Ami zavarná ezt a szemfényvesztő játékot, azt egyszerűen kihagyja. Így például Kun Istvánról, Mária második férjéről nem esik szó. Rákóczi György politikájáról is hallgat Gyöngyösi, sőt nevének nemes csengést ad: „Rákóczit az Erdély uralván, s tisztelvén.”²⁹

„Úgy kell hinnünk: tetszik a költőnek e másítva tükröző játék” – állapította meg Horváth János.³⁰ Talán nem vetjük el nagyon a sulykot, ha az elbeszélés időpontjának eltévesztését is játéknak véljük. Eddig nem került elő olyan bizonyíték, hogy 1644, a murányi várátjászás tényleges időpontja helyett szövegromlásból került volna a műbe 1646. Lehetséges, hogy tudatosan botlott a szerző. Írói tapintatból, hiszen a házasság, ha 1644-ben kötötték is meg, csak 1645-ben lett törvényessé. De az sem kizárt, hogy „ezer hatszáz után negyvenhat”

²⁸ Horváth János: *Gyöngyösi és a barokk ízlés*, Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Bp. 1976. 130–132.

²⁹ I/ 15. vsz.

³⁰ Horváth: i. m. 132.

könnyedén fordítható 1664-re s ezzel is a mű tulajdonképpeni mondanivalójára utal.³¹

A *Márssal társolkodó Murányi Vénus* második valóság-rétege, a betétek sora, szorosán beilleszthető az 1663–1664-i mozgalomba. 1664 tavaszának nagy reményeivel összevágó betétek a mű mindhárom részében bizonyos összefüggő rendszert alkotnak. Jól kitapintható, hogy logikailag egybekapcsolódnak. Helyenként mintha a nádori levelek, körrendeletek és parancsok megverselt sorait olvasnók, s a mozgalom gondolati anyaga mintha lehetőleg fátyollal vonná egységbe a művet.

Oldalszámra idézhetnénk ebből az időből a pusztulás szélére jutott haza válságos helyzetét festő szebbnél szebb hasonlatokat a legkülönbözőbb levelekből. Wesselényi írásában is visszatérő motívum „az elhanyaglott szegien magyar nemzet” veszedelme, „tűzlángban, s utolsó veszedelemben égő szegeni haza fiai”, „szomorú sorsban jutott haza”, „Pennám ki nem irhatta, elmém meg nem foghatta minemü extremitásokban s veszedelemben forog segény hanyatlott haza”.³² Ezt a korélményt Gyöngyösi sokszor idézett strófája mindjárt a mű elején szinte megismételhetetlen szépséggel foglalja össze:

„Vezni tért kis hazánk, forgasz mely sok kockán,
Hány felé vetett már az szerencze sarkán!
Hol egy ellenségnek, hol másnak vagy markán,
Régi szép épséged melyly miatt áll csonkán.”³³

Az 1663–1664. évi mozgalom egyik legfőbb célul a belső egység megteremtését tűzte ki. Régi alapelv és Magyarai óta sokféle szólamban zeng, hogy az országot nem a török és nem a Habsburgok, hanem önmaga belső meghasonlása, az ország vezetésére hivatottak belső ellenségeskedése juttatta pusztulásra.

³¹ I/16. vsz. Badics tárgyi tévedésnek mondja, Badics: i. m. 470.

³² Wesselényi – Rottálnak, Murány, 1663. november 3. Fogalmazvány. OL Nlt. P–507 V. Lev. 466. – Wesselényi – ismeretlennek, Trencsény, 1664. jún. 22. Eredeti uo.

³³ I/28. vsz.

„Megh hiült egymás ellen Magyar idegenült szeretet, egymást nem értő, seőt arczal támadó értetlenség, hirünk s nevünk, életünknel drágább emberségünk gonosz nyelvektül rágalmaztatván”

– írja Wesselényi 1663. május 14-i levelében. Kiáltványainak egyik szinte állandó gondolati eleme, hogy a belső tusákkal fel kell hagyni. Sőt 1664 augusztusában Zrínyi növekvő nehézségeinek okát sem az udvar politikájában látja elsősorban, hanem így magyarázza: „iay boldogtalan irigység és egymás ellen való dücsőség képes, eszt tapasztalom oknak, Magyar Nemzetünk alacsonbitasunknak.”³⁴

Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha ismét csak konkrét politikai célzatosságot olvasunk a *Murányi Vénus* első részének belső egyezségeire intő strófiáiban:

Miolta köztetek nincs az egyenlőség,
Illy rúttól azolta praedál az ellenség.

Tedd férre nemzetem ezt az délczegséget,
Mint régen, kövessed az egyenlőséget.
Ne fogyasd magadott, találsz ellenséget,
Ki majd ránt nyakadba siralmas inséget.³⁵

Távolabbi következtetésekre juthatunk, ha a kortársi élményként rögzített felfogásokkal vetjük össze még mindig az első részben, a mű elbeszélés szférájában, a szerelem ébresztését leíró allegorikus asszociációk egyik legszebb részleténél Cupidó hajlékában a békét és az azzal ellentétes tartományt festő sorokat. Mert mi is a béke, tették fel a kérdést a nádor és társai egy korábbi emlékiratukban: a szántóvető félelem nélkül dolgozhat a mezőn, a kereskedők biztonságosan járhatják az

³⁴ Wesselényi – Zrínyinek, Murányalja, 1663. május 14. Fogalmazvány OL E-199, AFW Fasc: 8, fol: 233. – Wesselényi – Lippaynak, Enyiczke, 1664. augusztus 28. OL uo. Fasc: 9, fol: 79.

³⁵ 1/29., 32. vsz.

utakat.³⁶ Gyöngyösi strófáiban össze nem illesztve ugyan, de ugyancsak a napi munka szép képei, a pásztorok, útonjárók, kereskedők áttűnő jelenetei érzékeltetik a Magyarországon annyira vágyva vágyott igazi békét. Csak megerősíthetjük tehát a korabeli magyar politikusok egykorú véleményével Trencsényi-Waldapfel Imre remek megfigyelését: Gyöngyösi éjszaka és nappal leírásai a háború és béke szimbólumainak is felfoghatók, miként az a korabeli francia irodalomban kimutatható.³⁷ 1663–1664 politikusainak véleménye szerint a korabeli „béke” fogalom sem egyértelmű: a hivatalos, a Habsburg–török béke az ország számára a pusztulás, a napi harcok, a kiszolgáltatottság, a határvidékké süllyedő maradék ország anarchikus viszonyainak ideje. Béke – felfogásuk szerint – csak akkor lesz, ha kiűzik a törököt.³⁸

Az elbeszélés rendje szerint a szerelmesek találkozását elmondó második részben csupa praktikus tanácsot találunk arra, hogyan kell kijátszani a kelepccéket, mennyire ajánlatos az óvatosság, és milyen jó tudni virágnyelven. „Csalárd most a világ, nincsen kinek hinni”, „Meg-hitt barátodnak szóly néha biztoddan, ... Kimondgya, s többet-is kiált haragjában”, „Kevés meghittség van, ki mindenkor tartson, / Ki néha melletted vért is öntött harczon, / Ellenséged végre, s azon van, hogy árcson”. „Az ki dolgaiban elől akar menni, / Titkos szándékában nem kell czéért tenni”. Mintha valami konspiráció működési szabályzatát olvasnók. A korabeli levelekben visszatérő fordulat: „pennára nem bizhatom”, „az írás felszaggatva érkezett”, az udvari politikusokról álnevekkel írnak, a Kakukkról tudjuk kit fed, a „Keresztesvitéz” valószínű, hogy

³⁶ *Opinio Dominorum Consiliariorum Hungarorum*. 1661. január. OL P–125 Esterházy hercegi levéltár, Pál nádor iratai 91. köteg, 9321sz.

³⁷ Trencsényi-Waldapfel Imre: *Gyöngyösi dolgozatok*. Bp. 1932. ITF 42. és Gyöngyösi István. *Magyarságtudomány* 11. 4–5.

³⁸ *Opinio* l. m.

Rottal. A levelek egy részét rejtjelekkel írták.³⁹ Nehéz lenne szabadulni a gondolattól, hogy Gyöngyösi sem minden célzatoság nélkül vette be az ilyen és hasonló strófákat: „Az ki bizza azért dolgát levelekre, / Szükség, okossan is vigyázzon ezekre. . . Valakinek az kit titkot akar irni / Szükség annak szívét először ösmemi.”⁴⁰ De az is igaz, hogy amint az olvasó komolyan vehetné ezeket az intelmeket, a következő strófával már a szerelem szférájába lendül át. Azután megint vissza, tanulni a körültekintő politikát. Miként az elbeszélésben mitológia és valóság, itt politika és szerelem váltogatja folyvást egymást. 1644 és 1664 között így folyik ez a szakadatlan hintázás. Ismerve a mozgalom vezetőinek pénzszerző akcióit, többek között erőfeszítéseiket, hogy főurak és nemesek erszényeit is megnyissák, itt a pénz hatalmáról bevágott hosszú részben szinte sistereg és éget 1664 valósága.

A harmadik rész a vár megvételét beszéli el. A betétek tematikája: az igazi vitézség, hazaszeretet, hogy nyerhetjük el a szabadságot, ki a jó vezér, mi a célravezető politika. Valamennyi könnyen párba állítható az első rész betéteinek megfelelő tematikai egységeivel.

A fejezet nekifutó strófáiban vitézség és szerelem vált át folyvást egymásba. Badics Ferenc megállapította, hogy ez az egész szakasz nem más, mind szabad fordítása Ovidius *Militat omnis amans* kezdetű híres elégiájának.⁴¹ Az események elbeszélését azonban a 19. szakasz után továbbra is a katonakerények taglalása szakítgatja meg. Megjelennek a jó vitézek példaképei, „Amaz magyar Hector véle Vadászi Pál, / Kinek

³⁹ II/42., 43., 46. vsz. Jellemző pl. az a néhány sor, amit akkor ír Wesselényi Lippaynak, amikor értesül arról, hogy Kanizsa ostromával fel kellett Zrínyinek hagynia: „félek, felette félek valahogy az Kakuk látván lepét, Kakukkolásatul megh ne szünjék, s azzal aszt a Vitéz horvát Bánt, Országunk veszedelmes nagy kárával el ne vesszessük” Lucsatin, 1664. jún. 21. OL E–199 Fasc: 9, fol: 74.

⁴⁰ II/ 53. vsz.

⁴¹ Badics: i. m. 478.

vitéz hirtelen az egekig száll”. Feltűnik a katonai fegyelem több követelménye, például, hogy tilos az ivás. Mindennél fontosabb azonban, hogy itt jelenik meg – igaz, hogy ismét csak áttételesen – 1664 nagy kihívása, a török elleni harc.^{4 2} Ezek mintegy pozitív lenyomatait az első rész társadalomkritikájának, a nemesség erkölcsi romlását vázoló soroknak.^{4 3}

Legfőbb országvesztő veszedelemnek az egyenetlenséget festő első részbeli motívumra ugyancsak pozitív program csendül vissza innen.

Viszonylag nagyon hosszú rész foglalkozik a „parasztzendülettel”. A vár megmászásának útját kereső Wesselényieket, amint a parasztek meglátják, „tolvajt” kiáltanak és „rájuk zendülének”.^{4 4} Gyöngyösi leírásában nemegyszer átüt a személyes tapasztalat. A Kemény Jánosra bilincset verő tatárkövacsok munkájának kortalan szépségű leírása, úgy véljük, a valóságban a tiszolci, csetneki hámorokban megforduló, sőt hámortulajdonos Gyöngyösi élménye.^{4 5} Ugyanígy a „parasztzendület” jelenetsort az egykori seregbíró megélt tapasztalatok szerint szerkesztette.

A parasztek már a katona puszta látványára is a védekezés és a támadás reflexeivel felelnek. Végvári levelek sokasága tudósít róla, hogy ebben az időben az ellátatlan katonaság úgy és ott szerzett ételmezt, ahol tudott. 1661–1662 felsőmagyarországi paraszttámadásai a fékevesztett katonai hatalmaskodásokra vágtak vissza. Gyöngyösi 1663 májusában egy „szegénylegény” érdekében jár el, akinek füleki katonák

^{4 2} III/91. vsz.

^{4 3} I/29–32. vsz.

^{4 4} III/155–168. vsz.

^{4 5} „Már a régiek csodálták e helyet – állapította meg Arany János – s Dugonics, Gyöngyösi utolsó kiadója nem győzi magasztalni” i. m. 456. A történész pedig, aki ezekben az évtizedekben az ipartörténet erővonalait próbálja kitapintani, már a remek szakasz szavaiért is hódolattal illeti a mestert: „vaspor szenyje”, „szenek pozdorjája”, „fuvógégéje”, „pemete-botja” stb.

hajtották el hatalmasul a barmait.⁴⁶ Wesselényi leveleiben az ország átkának mondja a falvakon önkényesen élőködő katonaságot. Jellemző: nádori rendeletek sokaságát adja ki, hogy megszervezzék a hadi commissariatust, hogy a vármegyék a „szegénység opressziója” nélkül rendben gondoskodjanak a katonaság ellátásáról. Ugyanakkor, amint hírért veszi, hogy a „magyar és német vitézlő rend” nemesi kúriákból és „szegény emberek rejtekeiből” búzát, vasat és más javakat erőszakkal szedett össze s azokkal olcsón vesztegetve a városokon „kufárkudnak”, ezt a katona-kereskedést szigorúan megtiltja, s az orgazdák jószágait is konfiskáltatja.⁴⁷ 1664 tavaszán az is visszatérő érv, hogy a nemességnek azért kell részt vállalnia az adóból, mert különben okot ad a szegénység zúgolódására.

A murányi várfoglalás históriájának Wesselényije először szép szóval igyekszik megcsendesíteni a parasztokat. Majd azzal nyugtatják meg őket, hogy „Füleki tolvajok után nyomoznának, Kik az szegénységen sokat prédálnának”.⁴⁸ S mikor ez is csak időlegesen hoz sikert, s a parasztok szabályos rohamra indulnak ellenük, megvillan a pallos. A feltámadt paraszthad „Mint az sebes mennykő villámló üdőben”. De mintha csak azért írná le elsöprőerejűnek és kíméletet nem ismerőnek Gyöngyösi a parasztzendülést, hogy annál nagyobb jelentőséget kapjon Wesselényi döntése. „Hullottanak volna sok paraszt fejek is”, de Wesselényi távolabbra tekintett:

„De jövendő dolog őket tartóztatta,
S' jóllehet pallosát Ferencz ki-rántotta,
De az lobbant tüzet hogy sem mint gyújtotta,
El-állván előttök, azt inkább óltotta.”⁴⁹

⁴⁶ Gyöngyösi – Kohárynak, Füle, 1663. május 7. Századok 1970. 124.

⁴⁷ Wesselényi – Bars vármegyének, 1664. május 11. Sztrechen Szerémi: i. m. 177–178.

⁴⁸ III/ 155. vsz.

⁴⁹ III/168. vsz.

Kiragadva összefüggéseiből a mű egységét bontó, külsődleges betéteknek tűnnek csupán a korélményeket és aktuálpolitikát hordozó elemek – amint arra már korábban mások is rámutattak. – A mű egységében vizsgálva viszont bizonyos, hogy ezekben a gondolati szférákban is tudatosan építkezett a művész. Értett hozzá. Lírai hangütésére a „veszni tért kis haza” helyzetéről a harmadik részben biztatóan visszafelé. A találékony és tevékeny hazaszeretet példájáról szól:

„Dedalus szorulván Créta szigetében,
S tartatván Minostul rabságos inségben,
Szerelmes hazája jut gyakran eszébe,
Mint szabadulhatna, hányha elméjében.”⁵⁰

„Új mesterségre” fordítja elméjét, tollakból és viaszból szárnyakat csinál. Szükség és akarat segíti, hogy „szabadulását ha a tenger tiltya / Az tág levegő ég szabad uttyát nyitja”.⁵¹ Mesterien sikerült itt Gyöngyösinek egybeépítenie konkrét élményt és elvont eszmét. Ekkor már több mint másfél évtizede ostromolják a törökök Kandia várát és Kréta szigete Európában és Magyarországon egyaránt az oszmán hódítás ellen feszülő kitartás és akarat szimbóluma.⁵² Dedalus példája visszavilágít Wesselényi korábbi jellemzéseire is:

„Akarat munkával vetvén szövetséget
Az mellyen nem vehet győzedelmességet”.

⁵⁰ III/ 45. vsz.

⁵¹ III/48. vsz.

⁵² A kor emberei nagyon következetesen és mi több a magyar politikai viszonyokkal összefüggésben gondolkoztak szimbólumokban. Erdély a „magyar Pathmos” – Pathmos a Bibliában az a kis sziklasziget, ahol János apostol megvonta magát a véres üldözések elől, és megírta a Mennyei Jelenések könyvét. A haldokló Czeglédi István is oda akarja menekíteni fiát: „Soká ne hagyjátok Kassán a gyermekeket! / Vajki sokan ottan, tudom, lesik őket . . . Vigyék tul a vizen Páthmos szigetébe, . . .” Szabó Lajos: *Milyen fogalmak éltek a 17. századi református prédikátorok körében a korabeli Erdélyről*, Adalékok. Kézirat.

„Kit az Nemes erkölcs szárnyain emelget,
Alacson dolgokat meg-vétt s – nem emleget,
Hanem magosra vágy, s – olyakhoz közelget,
Kik, mint az láng, czélül függesztik az eget.”

„Nem nyugszik az eddig végben-vitt dolgokkall,
Szép hírét akarja fűzni több tollakkall,
Hogy annival fellyebb repüllön azokkall.”⁵³

Gyöngyösi a jó előljáró alakját vázolva zárja a művet. Ismét mitológiai példázatokba burkolja gondolatait, de már nem kétséges, hogy Wesselényiről, az 1664 elején még nagy reményekre néző országos mozgalom egyik irányítójáról, a nádorról van szó.

Ha jól értjük Gyöngyösi nem nagyon egyszerű allegória- és vonatkozásrendszerét –, Wesselényi Ferdinánd császárhoz mint királyhoz, vagyis a koronához hű. S a mű záróstrófiában egyenesen a császár hálás a nádornak. A mű végén tehát Gyöngyösi képe Wesselényiről már sokféleképpen értelmezhető. Értelmezhető az első frekvenciasávon úgy, hogy Wesselényi Ferdinánd császárhoz hű, de 1664-ben Ferdinánd már régen halott. Gyöngyösi mintha nem is törődne ezzel túlságosan. Inkább a királyhoz hű a nádor, helyesebben – és ez a lényeg ebben az összefüggésben – a koronához. Mert, ha komolyan vesszük Gyöngyösi logikai visszakapcsolásokra felépített szerkezetét, megértjük, hogy a mű elején Ferdinánd különben elég lapos és szűkszavú jellemzésében miért kellett éppen azt kiemelni, hogy ő viseli a magyar koronát. Jogos az ellenvetés, hogy ez nem más, mint hagyományos, rendi felfogásra jellemző gondolat. Kapcsolhatjuk azonban a záróstrófiákat a második frekvenciasávhoz. Ebben az esetben értelmezhető úgy, hogy a nádor a megkezdett dolgok leleményes és találékony végbevitelével érdemelte ki, a „hűség tüköré”-t.

⁵³I/106., 107., 123. vsz.

Sajnáljuk, hogy le kell itt tenni a tollat, mert még lenne mondanivalónk. Megközelítően sem meríthettük ki a műnek 1663–1664 programjával egybecsendülő gondolatait. Kimitatásra várnak a leegyszerűsítések, szépítések, „másítva tükrözések” 1664 valóságához képest. Élvezettel fednénk fel 1644 és 1664 egybecsúsztatásainak játékos technikáját. Némi alappal kockáztathatnánk meg a feltételezést, hogy miért az antik világ mitológiájába gyúrta Gyöngyösi 1644 és 1664 egymásra futtatott és egymásbajátszott világát. És szólnunk kellene azokról a társadalmi aspirációkról is, amelyeknek a nemesség különböző rétegei számára a *Márssal társalkodó Murányi Vénus* tágas koordináta-rendszerében még szabad mozgásterük volt.

Szívesen tesszük le mégis itt a tollat, mert talán, máris túlhaladtunk a művészeti alkotást történeti módszerekkel vizsgáló elemzés határain. Felmentésül szolgálhat azonban, hogy a *Murányi Vénus* segítségével akartunk túljutni korszakunk megismerésében a hagyományos történeti dokumentumok szabta területeken. Kievezni a korszerű értelemben vett művelődéstörténet mélyvizeire. Tudnunk kell, hogy milyenek voltak e korszak embereinek a képzettársítási mechanizmusai, jelképrendszerük és ezek határai. Meg akarjuk ismerni, hogy milyen képi módokon, milyen műveltségi anyagban fogták fel a körülöttük zajló világot, az életet, a politikát és a halált. Szeretnénk ismerni értelmező, vonatkoztató erejüket, fogalmukat az időről és azt, hogy milyen művészi struktúrákban, milyen látomásokban éltek meg korukat. Bizonyára semmivel sem egyszerűbben mint mi, csak másként. Gyöngyösi művében szépen kirajzolódik a reneszánsz képi anyaga, de nem tudjuk bizonyosan, hogy milyen gondolatok és érzelmek kötődtek már hozzá.

Gyöngyösi – állapította meg Arany János – „az elbeszélés álarcában a lyra hiányát pótolta”.⁵⁴ Politikai mondanivalóját

⁵⁴ Arany János: i. m. 456.

– állapíthatjuk meg – a *Márssal társalkodó Murányi Vénus* fátylaiba bugyolálta. Kordivatot követett némileg. Műve ilyen formában mégsem nyitott korszakot a magyar irodalomban.

Jó lenne tudni, hogy 1664-ben vajon kik értették és mennyit értettek meg belőle. Művelődéstörténeti közhely, hogy később ronggyá olvasták. Mégis csak 1702-ben született második kiadás belőle. Pedig a könyveket már üzleti szempontokat mérlegelve nyomják. S valóban a 18. században nincs évtized új kiadású Murányi Vénus nélkül. Félve írjuk le az egyik lehetséges magyarázatot erre a jelenségre. A *Márssal társalkodó Vénusra* a 17. század utolsó évtizedeiben legtöbbször női lakosztályokban nyithatunk rá, már általános jelenség, hogy például Csáky Krisztina hálószobájából „mosolyog felénk”.⁵⁵ Korántsem az következik ebből, hogy a nőt nem érdekelte volna a politika. Sőt ismert dolgok ismételtetése helyett utaljunk itt Szécsi Mária két levelére. Az egyikből megtudjuk, hogy az erdélyi fejedelemasszonnyal, Bornemissza Annával 1664 nyarán közelebbről is megismerkedett a nádorné, és „női dolgok”-ba, divathírekbe bugyolálva küldözgeti politikai tudósításait neki. A másik remek jellemzése a vasvári béke következményeiről:

„Az szegénységnek a bizony dolog az ő adója és fizetése ezerképen megszorodik. . . Az Alföldet ezzel a békességgel csak a télen is elpusztítják; mert mind katona és török mindenütt esznek isznak az szegénységen sarcoltatják őket”.⁵⁶

Tudjuk, hogy annak idején Ferdinánd nagyra értékelte a politikai Szécsi Máriát. Viszont 1663–1664-ben Szécsi Mária tisz-

⁵⁵ Horváth János: i. m. 145.

⁵⁶ Szécsi Mária – Bornemissza Annának Apafi Mihály feleségének, Murányi vár 1664. július 13. A levél a nádornak Apafi Mihállyal való titkos kapcsolatával együtt kulcs a Murányi Vénus Erdély-motívumaihoz is, amelyre tanulmányunk szűk keretei miatt nem térhetünk ezúttal ki. OL E–199, AFW Fasc: 9, fol: 152 és Deák Farkas: *Magyar hölgyek levelei*. Bp. 1879. 251.

teli különös figyelmességgel Zrínyit.⁵⁷ Wesselényi tudatosan ápolta a magyar nyelvet, mégis ha ilyen feltevésekre vállalkoznánk, inkább a nádornét, mint a nádort sejtlenénk a mű megrendelőjének.

A *Márssal társalkodó Murányi Vénus* társadalmi befogadása az anyanyelvi műveltség lépéseit próbálgatók közegeiben ment végbe. Idevág Radnóti remek megfigyelése is: A *Murányi Vénusban* a szó és a dallam egybeesik.⁵⁸ Tudjuk, hogy ebben a korban az olvasmányok még auditív élmények. A szép-irodalmi műveket felolvassák. Érthető, hogy az 1664-et követő politikai változások után ez a társadalmi közeg a *Murányi Vénusból* az első réteget, a mesét fogta fel, és így erről minősítette a művet. A második réteg nagyon gyorsan elvesztette korhoz kötött aktualitását. Annál is inkább, mert a török kiűzésének megvalósult idején neolatin hősi eposzok Lipót császárt ünnepezték, mint a világrengető magyar vitézek és fejedelmek, Attila, Mátyás utódját.⁵⁹

A *Murányi Vénus* két rétegét, amit Gyöngyösi a barokk stílusra jellemző komplikáltsággal szerkesztett egybecsúsztatva, de mégis egymástól némileg eltartva, csak a történeti események akkor remélt menete szervezhette volna egységbe, tudatosíthatta volna lényegi mondanivalójában, társadalmi méreteiben.

Ki volt hát Gyöngyösi, a *Murányi Vénus* írója? Felderítő, aki féltében álcázta terepszínűre magát? Vagy színész, aki még a régi korszak díszletei előtt új darabot játszik már? Bizonyos, hogy e műve miatt sem lehet elegáns lekicsinyléssel az „elv-

⁵⁷ 111. Ferdinánd consensusa Széchy Anna Mária Wesselényi Ferenc felesége részére. Kelt a pozsonyi várban 1647. febr. 28-án OL NRA Fasc: 78, No. 6. – Wesselényi – Zrínyinek, Murány 1663. május 1. OL E-199, AFW Fasc: 8, fol: 233 kk.

⁵⁸ Radnóti Miklós: *Márssal társalkodó Murányi Vénus*.

⁵⁹ Szörényi László: *A barokk hősi ideál az olasz és a Közép-európai latin jezsuita eposzokban*. ItK 1978. 5–6. sz.

telen politikusok”, az ügyes és hízelgő udvari poéták közé utasítani. Költő volt, s a politikáról úgy írt, hogy olvassák, mert számított a közönségre. Sajnos, a nádori hivatal számátalan fogalmazványa és levele között a vaskori békét követő hónapokban még nem találtam olyat, amely Gyöngyösi kezére vallana. Pedig méltó lett volna tudni véleményét a műve sorsát is eldöntő békéről. Van azonban a fogalmazványok között egy lap, eredetileg vármegyének szóló rendelet fogalmazványának szánták, mert felül a szokásos megszólítás rövidítése és ez az szó olvasható: „Honthnak”, a halvány keltezés mellett: 1664. november 4. Majd a következő verszet került rá:

„Fia leven [!] Marsnak
 En sem csak Pallasnak
 Forgattam taborában,
 Avagy Dianának
 Delos Aszszonyanak
 Voltam szolgálatyában
 Néha VENUSnakis
 S – Rosas Cyprusnakis
 Mulattam udvában.
 Fia leven Marsnak en sem csak Pallasnak
 Forgottam táborában”^{6 0}

R. VÁRKONYI ÁGNES

^{6 0} A lap rectóján Zólyom vármegye panaszára írott nádori rendelet fogalmazványa áll. A császári katonaság tartsa meg a megállapodás szerinti rendet, ne háborgassa a jobbágyságot, mert „mihelyt a szegénységet a legkisebbel is angariállyák, azonnal kitakarodgyanak az országból” OL E-199 AFW Fasc: 9, fol: 68.